

УДК 349.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.67>

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ САДІВНИЦТВА

Шульга М.В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри земельного та аграрного права
член-кореспондент НАПрН України,
Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-6449-284X

Лейба Л.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-1669-3409

Шульга М.В., Лейба Л.В. Історико-правові аспекти використання земельних ділянок для садівництва.

В статті в межах історичного зрізу зосереджено увагу на особливостях законодавчого забезпечення становлення та розвитку використання земельних ділянок для садівництва. З огляду на те, що сучасна правова регламентація використання земельних ділянок у сфері садівництва, суттєво відрізняється з тією, що мала місце до початку земельної реформи в Україні, в статті проводиться аналіз нормативно-правової бази, яка стала підґрунтям започаткування означеного виду землекористування. В результаті аналізу характеризується роль садівницьких та виноградарських товариств, які ще за радянських часів були користувачами земель для колективного садівництва та виноградарства. При цьому акцентується увага на тому, що Земельний кодекс УРСР 1970 р. закріплював лише колективну організаційно-правову форму садівництва (виноградарства) та містив положення, згідно з якими землі, зайняті колективними садами перебувають у постійному користуванні садівницьких (виноградарських) товариств. Земельні ділянки надавалися їм за рахунок земель запасу, державного лісового фонду, вільних земель в межах населених пунктів. Членам товариства могли бути лише громадяни, які не користувалися присадибними ділянками і городами. Діяльність кожного товариства як юридичної особи була унормована статутом товариства, зареєстрованим у встановленому порядку. На земельних ділянках для колективного садівництва (виноградарства) члени товариства мали на колективних засадах закладати сади і виноградники та здійснювати будівництво садових будівель літнього типу.

Окрему увагу в статті приділено аналізу суспільних відносин, які формуються у сфері ве-

дення садівництва, та які зазнали суттєвих змін у зв'язку із започаткуванням земельної реформи, а також з прийняттям Земельного кодексу УРСР 1990 р. та нової його редакції 1992 року.

В статті аналізуються також і положення чинного Земельного кодексу України, які врегульовують механізм передачі земель загального користування у приватну власність юридичної особи садівницьких товариств, досліджується у порівняльному аспекті правовий режим земель загального користування та інших категорій земель України.

Ключові слова: приватна власність на земельні ділянки; юридичні особи; приватна власність на земельні ділянки юридичних осіб; колективне садівництво; земельні ділянки для садівництва; садівницькі товариства; земельна реформа; земельні ділянки сільськогосподарського призначення; земельні ділянки несільськогосподарського призначення.

Shulha M.V., Leiba L.V. Historical and Legal Aspects of the Use of Land Plots for Horticulture.

The article focuses on the peculiarities of legislative support for the establishment and development of land plots for horticulture within a historical context. Given that the current legal regulation of land use in the field of horticulture significantly differs from that which existed before the start of land reform in Ukraine, the article analyses the normative-legal framework that has laid the groundwork for the initiation of this type of land use.

As a result of the analysis, the role of gardening and viticulture societies is characterized, which were users of land for collective gardening and viticulture even during Soviet times. Attention is drawn to the fact that the Land Code of the

Ukrainian SSR of 1970 enshrined only the collective organizational and legal form of gardening (viticulture) and contained provisions according to which the lands occupied by collective gardens are in permanent use by gardening (viticulture) societies. Land plots were allocated to them from reserve lands, the state forest fund, and vacant lands within populated areas. Membership in the society was limited to citizens who did not own private plots or gardens. The activities of each society as a legal entity were regulated by the society's charter, which was registered in accordance with established procedures. On the land plots designated for collective gardening (viticulture), members of the society were to establish orchards and vineyards on a collective basis and carry out the construction of summer-type garden buildings.

Special attention in the article is given to the analysis of social relations that are formed in the field of gardening, which have undergone significant changes due to the initiation of land reform, as well as the adoption of the Land Code of the Ukrainian SSR in 1990 and its new edition in 1992.

The article also analyzes the provisions of the current Land Code of Ukraine that regulate the mechanism for transferring land of general use into private ownership of legal entities of gardening societies. It examines, in a comparative aspect, the legal regime of land of general use and other categories of land in Ukraine.

Key words: private ownership of land plots; legal entities; private ownership of land plots by legal entities; collective gardening; land plots for gardening; gardening societies; land reform; agricultural land plots; non-agricultural land plots.

Постановка проблеми. В умовах нарощування антропогенних навантажень на довкілля і передовсім на землю, зростання матеріальних та продовольчих потреб в період воєнного стану, на перший план виступають проблеми, пов'язані з використанням земельних ділянок для садівництва. Вони не тільки забезпечують закладання багаторічних плодових насаджень, вирощування сільськогосподарських культур, а і зведення необхідних будинків та споруд, створення умов для відпочинку та інше. В цьому випадку виникає необхідність розробки та додержання особливих правил користування земельними ділянками для садівництва, раціонального їх використання та правового захисту. В наведеному аспекті важливого значення набувають історико-правові аспекти використання земельних ділянок для садівництва.

Стан опрацювання проблематики. Питання землевикористання для садівництва ніколи не були поза полем зору науковців. Проблема-

тика цієї сфери завжди була складною, але й затребуваною одночасно. Зокрема, означеними питаннями в науковій сфері опікувалися Санніков Д.В., Григорецька І.І., Кулинич П.Ф., Шульга М.В. та ін. Наукові праці у зазначеній сфері присвячені здебільшого дослідженню сутності права землевикористання земельних ділянок для садівництва, його змісту, підстав набуття та припинення тощо [1, 2, 3]. Однак земельно-реформаційний процес в Україні суттєво вплинув на розвиток земельних відносин у цій сфері, змінилась в цілому сутність права землевикористання для садівництва. У зв'язку з чим потребують додаткової наукової розвідки питання у цій царині. Законодавство у сфері правового регулювання використання земельних ділянок для садівництва тривалий час змінювалось та вдосконалювалось. Тому, на наш погляд, дослідження розвитку законодавства у цій царині є вкрай актуальним.

Метою статті є формування юридичної характеристики права використання земельних ділянок для садівництва через призму розвитку законодавства, виявлення проблемних аспектів нормотворчості та правозастосування у вказаній сфері.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції завжди мало колективне садівництво. Термін «садівництво» відомий ще Земельному кодексу УРСР (1922 р.) (пункти 24, 119 та ін.) [4]. Незважаючи на те, що на законодавчому рівні цей термін не закріплений, він є усталеним і загальнозрозумілим, ним позначається вирощування плодових і ягідних (садових) рослин [5].

Ведення садівництва нерозривно пов'язане з використанням відповідних земельних ділянок, правова регламентація якого має свою історію, що викликає певний інтерес. Так, постановою Ради Міністрів Української РСР і Української Республіканської Ради профспілок від 28 січня 1966 р. № 124 «Про подальший розвиток колективного садівництва і виноградарства робітників і службовців Української РСР» [6] було вказано, що виконавчі органи місцевих рад, обласні ради профспілок, міністерства і відомства УРСР мають всебічно сприяти подальшому розвитку колективного садівництва робітників та службовців особливо навколо міст і селищ міського типу, робітничих, сільських і промислових центрів. На виконавчі органи обласних, міських та районних рад було покладено обов'язок надавати підприємствам, установам і організаціям земельні ділянки для закладення колективних садів та виноградників робітників та службовців із земель держземфонду і держлісфонду, вільних земель міст і селищ із розрахунку до 600 кв. метрів на сім'ю.

Постановою було встановлено, що основні роботи в колективних садах повинні були виконуватися особистою працею членів садівничого колективу і їх сімей на колективних засадах. Поточні роботи по догляду за садом виконували члени товариства і члени їх сімей. Правління товариства у відповідності з рішенням загальних зборів могло закріплювати за членами товариства плодово-ягідні насадження на площі не більше 600 кв. метрів, не допускаючи огороження цих площ. Землекористувачами ділянок під колективне садівництво, наділених підприємствам, установам та організаціям, вважалися садівницькі товариства.

Деталізація та конкретизація положень названої вище постанови здійснювалася в Типовому статуті садівничого (виноградарського) товариства робітників і службовців Української РСР, затвердженого постановою Ради Міністрів України РСР від 3 вересня 1966 р. № 671, погодженого з Українською республіканською Радою професійних спілок [7]. Типовий статут, зокрема передбачав, що основна задача садівничого (виноградарського) товариства, як громадської організації, є створення колективного саду і його подальший розвиток з метою задоволення потреб робітників і службовців у плодах, ягодах і винограді, організація відпочинку членів товариства і їхніх сімей, а також створення умов для трудового виховання дітей. Згідно з проектом організації колективного саду товариство виділяло його членам для користування земельні ділянки до 600 кв. метрів на сім'ю. Земельна ділянка, відведена під колективний сад, за рішенням загальних зборів товариства могла використовуватися товариством також без поділу на окремі ділянки.

Товариство діяло на підставі статуту і набувало статусу юридичної особи з моменту його державної реєстрації. Воно мало право згідно із проектом організації території колективного саду будувати плодосховища та інші будівлі і споруди загального користування, а члени товариства - садові будівлі літнього типу. Таким чином, земельні ділянки для колективного садівництва робітників і службовців надавалися підприємствам, установам і організаціям, на яких створювалися товариства, у постійне користування за рахунок земель запасу, державного лісового фонду та вільних земель міст і селищ міського типу із розрахунку до 600 кв. метрів на сім'ю. Товариство, будучи юридичною особою на колективних засадах використовувало земельну ділянку згідно із статутом для закладення та вирощування саду (виноградника). Члени товариства фактично використовували закріплені за ними садові земельні ділянки, проте закон не визначав їх самостійними землекористувачами. Чинне на той час земель-

не законодавство не передбачало індивідуального садівництва громадян, яке б здійснювалося на землях сільськогосподарського призначення.

З прийняттям Земельного кодексу УРСР від 8 липня 1970 р. [8] відносини щодо колективного садівництва отримали законодавчу основу. Кодекс містив главу 28 «Колективні сади і городи», в якій були зосереджені приписи, які унормовували відносини щодо надання земель під колективні сади та користування земельними ділянками, зайнятими колективними садами.

Так, ст. 136 Земельного кодексу УРСР підкреслювала, що землі, зайняті колективними садами, знаходяться у користуванні садівничих (виноградарських) товариств, які використовують ці земельні ділянки відповідно до цілей, визначених їх статутами. Членами садівничих товариств могли бути громадяни, які не користувалися присадибними ділянками або городами.

Основи реформування земельних відносин були закріплені Земельним кодексом УРСР (1990 р.) [9], який ввів у вітчизняне земельне законодавство низку важливих положень, що відображали певну лібералізацію земельного ладу України. В юридичній літературі підкреслюється, що декларуючи незмінність і виключність інституту права державної власності на землю, Земельний кодекс УРСР (1990 р.) започаткував нові інститути прав на земельні ділянки, зокрема, право володіння землею [10, с. 38]. Так, було встановлено, що у довічно успадковане володіння земля надається громадянам України, у тому числі, для будівництва.

Окрім того, кодексом передбачалося, що земельні ділянки для садівництва надавалися за рахунок земель сільськогосподарського призначення громадянам для індивідуального садівництва, а кооперативам громадян - для колективного садівництва (ст. 47). При цьому ст. 57 кодексу віддавала перевагу веденню саме колективного садівництва, підкреслюючи, що місцеві ради надають громадянам України земельні ділянки, розмір яких не повинен перевищувати 0,12 га на одного члена кооперативу. Водночас встановлювалося, що громадянам можуть надаватися земельні ділянки для індивідуального садівництва, розмір яких теж не повинен перевищувати 0,12 га. Громадянам, які мали у володінні земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства, дачного будівництва, земельні ділянки для ведення садівництва не надавалися.

Отже, Земельний кодекс УРСР (1990 р.) в регламентації відносин щодо використання земель для садівництва вніс суттєві зміни, які стосувалися: по-перше, земель, за рахунок

яких надавалися земельні ділянки для садівництва (землі сільськогосподарського призначення); по-друге, організаційно-правової форми ведення не тільки колективного, а й індивідуального садівництва; по-третє, титулу використання земель (володіння землею); по-четверте, у складі суб'єктів ведення садівництва кодекс виокремлював кооперативи громадян України та встановлював нові підвищені розміри земельних ділянок, які надавалися для ведення садівництва – 0,12 га. Фактично Земельний кодекс УРСР (1990 р.) заклав оновлену законодавчу основу для правового регулювання відносин у сфері використання земель для садівництва. В подальшому зміни в земельному законодавстві були спрямовані на деталізацію та конкретизування положень Земельного кодексу УРСР 1990 р. Так, Земельний кодекс України в редакції від 13 березня 1992 р., затверджений Верховною Радою України і введений в дію з 15 травня 1992 р., зберігаючи правонаступництво, закріплював положення, які стосувалися земель, що використовувалися для ведення садівництва у відомих організаційно-правових формах (колективного та індивідуального садівництва). Прийняття цієї редакції Земельного кодексу України передовсім мало за мету імплементувати положення Закону України «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992 р., який проголосив проведення демонополізації земельної власності, тобто скасування виключної державної власності на землю і введення ще двох форм земельної власності (колективної і приватної), не містив і не закріплював правових механізмів реалізації названих форм права власності на землю.

Інститут права колективної власності на землю, будучи специфічною правовою категорією законодавства України, характеризувався особливостями суб'єктного складу. Він передбачав наявність двох власників на одну земельну ділянку. Як впливало зі змісту ст. 5 Земельного кодексу України в редакції від 13 березня 1992 р., земля на праві колективної власності, з одного боку, належить громадянам, а з іншого – суб'єктами права колективної власності на землю визнавалися певні юридичні особи, у тому числі садівницькі товариства. Цим юридичним особам мали видаватися державні акти на право колективної власності на землю. Натомість з урахуванням особливостей земельних відносин при веденні колективного садівництва садівничі товариства (кооперативи громадян для ведення колективного садівництва) не отримували землю в колективну власність і фактично не виступали суб'єктами права колективної власності на землю.

Водночас відмітимо, що з урахуванням правового статусу юридичних осіб, яким для веден-

ня колективного садівництва, тобто відповідним кооперативам, ст. 57 ЗКУ (в редакції від 13 березня 1992 р.) встановлювала наступне.

Земельні ділянки для колективного садівництва складаються із земель загального користування, що перебувають у колективній власності кооперативу та із земель, що перебувають у приватній власності членів кооперативу. До земель загального користування закон відносив земельні ділянки, зайняті охоронними зонами, шляхами, проїздами, спорудами, та іншими об'єктами загального користування. На землі загального користування місцевою радою садівницькому кооперативу мав видаватися державний акт на право колективної власності на землю. На земельні ділянки, що передавалися у власність кожному членові садівницького кооперативу, відповідною місцевою радою за поданням відповідних кооперативів (фактично за поданням рішень загальних зборів членів кооперативу) мав видаватися державний акт на право приватної власності на земельну ділянку.

Цілком очевидно, що правовий режим складових земель, які передавалися кооперативу для ведення колективного садівництва, не слід вважати тотожними. Якщо землі загального користування мають забезпечувати інтереси всіх членів кооперативу, то індивідуальні земельні ділянки, закріплені за кожним членом садівницького кооперативу, слугують інтересам кожного садовода і членів його сім'ї. Окрім того існують і деякі інші відмінні риси, які характеризують названі елементи земель, що використовувалися для ведення колективного садівництва і про які мова йтиме нижче.

За чинним Земельним кодексом, прийнятим 25 жовтня 2001 р. та введеним в дію з 1 січня 2002 року [11], земельні ділянки для садівництва громадяни України мають право набувати безоплатно у власність або на умовах оренди за рахунок земель сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності для ведення індивідуального або колективного садівництва. При цьому іноземні громадяни та особи без громадянства можуть мати земельні ділянки для ведення індивідуального або колективного садівництва лише на умовах оренди. Отже, використання даних земель може здійснюватися на двох титулах: право власності або на умовах оренди. Оскільки йдеться про землю сільськогосподарського призначення, законодавець обмежує право на ці земельні ділянки іноземців та осіб без громадянства.

Натомість слід зазначити, що практика використання земельних ділянок для садівництва на землях сільськогосподарського призначення виходить з того, що садовод на земельній ділянці зобов'язаний закласти сад, а зведення

садового будинку – це його право. Садовим будинком ДБН Б.2.2.-12:2019 визначає будинок для літнього (сезонного) використання, який в частині нормування площі забудови, зовнішніх конструкцій та інженерного обладнання не відповідає нормативам, встановленим для житлових будинків.

Суб'єктами права на використання земельних ділянок для колективного садівництва визначені законом садівницькі товариства, тобто специфічні юридичні особи. Правовий механізм, який регламентує діяльність названих товариств, недостатньо чіткий та досконалий. Передусім виникає питання, яким нормативно-правовим актом має визначатися статус цього товариства. Земельний кодекс України у попередній редакції садівницькі товариства відносив до садівницьких кооперативів. Чинний ЗКУ обмежується вказівкою на те, що суб'єктом колективного садівництва виступає садівницьке товариство.

Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємства в своїх листах (зокрема, № 6978 від 11.10.2004 і № 1339 від 21.02.2006), надаючи роз'яснення щодо реєстрації садівницького товариства, зробив висновок, що товариства відносяться до обслуговуючих кооперативів. Отже, з урахуванням їхньої правової природи садівницькі товариства мають діяти відповідно до положень Законів України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію».

Судова практика виходить з того, що згідно із чинним вітчизняним законодавством садівницькі товариства можуть створюватися у двох організаційно-правових формах: як кооператив та як громадська організація [12]. В юридичній літературі слушно підкреслюється, що від обраної організаційно-правової форми для садівницького товариства залежить як порядок його державної реєстрації, так і порядок здійснення ним діяльності [13, с. 32].

Згідно зі ст. 35 ЗКУ, земельні ділянки, призначені для садівництва, можуть використовуватися для закладення багаторічних плодкових насаджень, вирощування сільськогосподарських культур, а також для зведення необхідних будинків, господарських споруд. тощо. Як бачимо, в даному випадку основу цільового призначення садових ділянок складає використання їх в якості засобу сільськогосподарського виробництва та для забудови. Отже, відносини із використання садових земельних ділянок можуть опосередковуватися договорами емфітевзису та суперфіцію. В юридичній літературі слушно зазначається, що в такому разі відносини сторін (органу державної виконавчої влади або органу місцевого самоврядування та конкретного садовода-землекористувача) мають регулюватися

одночасно нормами законодавства і про емфітевзис, і про суперфіцію [14, с. 138].

На відміну від попередньої редакції Земельного кодексу України від 13 березня 1992 р., чинний ЗКУ юридичну особу, яка використовує земельну ділянку для садівництва, позначає терміном «садівницьке товариство» замість садівницький кооператив. З цього приводу слід підтримати висловлену в земельно-правовій літературі думку про те, що створення таких товариств (кооперативів) має відбуватися у порядку, передбаченому Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію», а не Законом України від 16 червня 1992 р. «Про об'єднання громадян», як має місце в юридичній практиці [15, с. 103].

Окремо слід звернути увагу на специфіку правового режиму земель загального користування садівницького товариства, до яких ст. 35 чинного ЗКУ відносить земельні ділянки, зайняті захисними смугами, дорогами, проїздом, будівлями і спорудами загального користування. Зазначимо, що склад та структуру земель загального користування садівницьких товариств більш детально визначають державні будівельні норми (ДБН Б.2.2.-2012:2019 «Планування, забудова та будівельні норми»).

Звертає на себе увагу та обставина, що для позначення, наприклад, внутрішньогосподарських шляхів, полезахисних лісосмуг та інших ґрунтозахисних насаджень, гідротехнічних споруд тощо законодавець використовував словосполучення «землі загального користування». Так, відповідно до ст. 5 ЗКУ (1992 р.) ці землі, що входили до складу колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів та акціонерних товариств, які ліквідовувалися або збанкрутіли, мали передаватися у відання відповідних місцевих рад.

Натомість ч. 4 ст. 83 чинного ЗКУ встановлено, що до земель комунальної власності, які не можуть передаватися у приватну власність, належать, у тому числі, землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, кладовища, місця знаходження та утилізації відходів тощо). Суб'єктами права загального землекористування названими землями в межах населених пунктів виступають громадяни. Ці землі завжди перебувають у комунальній власності і використовуються громадянами безоплатно. Проблеми, пов'язані з особливостями реалізації права загального землекористування громадян у межах населених пунктів та на окремих категоріях земель були предметом дослідження на доктринальному рівні Костяшкіним І.О. [16].

Як бачимо, названі вище землі загального користування не є тотожними, правовий режим

цих земель різних. У першому випадку землі загального користування після припинення права колективної власності сільськогосподарських формувань, у складі яких вони перебували, передавалися місцевим радам. До земель загального користування фактично належать землі, зайняті внутрішньогосподарськими шляхами, господарськими дворами, полезахисними лісосмугами та іншими захисними насадженнями, гідротехнічними спорудами, водоймами тощо, які відповідно до вимог ст. 25 ЗКУ у процесі приватизації земель сільськогосподарського призначення підприємств, установ та організацій, можуть передаватися у власність громадян, сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, що створені колишніми працівниками державних і комунальних сільськогосподарських формувань. Отже, названі землі теж характеризується окремими рисами, які притаманні їхньому правовому режиму.

Нарешті землі загального користування згідно з ч. 4 ст. 37 ЗКУ у складі земель садівницького товариства, займаючи самостійне місце, можуть передаватися садівницькому товариству у приватну власність. Така передача можлива за наявності клопотання вищого органу управління товариства (загальних зборів товариства) до відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування (за місцем розташування земельної ділянки) на підставі документації із землеустрою, за якою здійснювалося формування земельних ділянок або технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Із змісту наведеної норми, як підкреслюється в літературі [13, с. 32], впливає, що земельні ділянки загального користування можуть передаватися безоплатно у власність товариству як юридичній особі, тобто фактично йдеться про безоплатну приватизацію товариством земельної ділянки сільськогосподарського призначення, яку займають землі загального користування. При цьому обов'язковою умовою передачі цих земель у власність юридичної особи виступає наявність відповідного клопотання, адресованого уповноваженому органу, тобто обов'язковим є волевиявлення юридичної особи.

За результатами такої передачі за рахунок земельної ділянки, яка була раніше передана у колективну власність, може бути сформована нова земельна ділянка як об'єкт права приватної власності садівницького товариства. Зазначимо, що одна з важливих специфічних рис правового режиму земель загального користування полягає в тому, що згідно із ч. 3 ст. 134 ЗКУ при передачі цих земель садівницькому товариству земельні торги не проводяться.

Стосовно приватизації садової земельної ді-

лянки громадянином України -членом садівницького товариства слід зазначити, що вона здійснюється не тільки без згоди на те інших членів товариства, а і самого товариства як юридичної особи.

Висновки. Історико-правовий аналіз правової регламентації використання земельних ділянок для садівництва, свідчить, що в сучасних умовах вона суттєво відрізняється з тією, що мала місце до початку земельної реформи в Україні, а механізм правового регулювання відносин у сфері садівництва завдяки земельно-реформацийним процесам постійно вдосконалювався.

В умовах сьогодення члени садівницьких товариств реалізують право на безоплатну приватизацію садових ділянок у складі товариства, а землі загального користування товариства передаються цим юридичним особам у приватну власність без проведення земельних торгів та не підлягають поділу. Це одна із основних особливостей правового режиму даних земель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Санніков Д.В. Особливості використання і охорони земельних ділянок для садівництва громадян : моногр. Х.: Вид-вл «ФІНН». 2010. 160 с.
2. Григорецька І.І. Правове регулювання цільового використання земель у межах населених пунктів України: моногр. / І.І. Григорецька, К.С. Ізбаш, Н.В. Домброван. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. 142 с.
3. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: моногр. К.: Логос. 2011. 688 с.
4. Збірник Узаконень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України за 1922 рік. Відділ перший № 51.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. С 1095.
6. ЗП УРСР 1966. № 1, ст. 15.
7. З УРСР 1966 р. № 9, ст. 94.
8. Земельний кодекс Української РСР 1970 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07#Text>.
9. Земельний кодекс Української РСР 1990 р. / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12#Text>.
10. Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття: науково-практичний посібник для суддів та кандидатів на посаду судді: за ред. проф., Павла Кулинича. К.: вид-во ФОРУМ Ю.Я. 2018. 142 с.

11. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
12. Постанова Верховного Суду від 20.06.2018 у справі № 617/1432/16-ц. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=115272541&red=1000036fa45f627b9fbaf05b3d6e084b0976bb&d=5>.
13. Висіцька І. Землі загального користування садівницьких товариств: правове регулювання. *Землевпорядний вісник*. 2012. № 12. С. 31–34.
14. Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 5-те видання, змінене і доповнене. Київ: Алерта. 2013. 544 с.
15. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / За ред. В.М. Кравчука. Київ: Істина. 2007. 632 с.
16. Костяшкін І.О. Право загального землекористування громадян: моногр. Хмельницький. 2010. 148 с.